

ЗАПОВІДАЛЬНИЙ ВІДКАЗ (ЛЕГАТ) У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Гончаренко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Заповідальним відказом або легатом є покладення заповідачем на одного чи декількох своїх спадкоємців за заповітом обов'язку виконати за рахунок спадкового майна дії майнового характеру на користь однієї чи декількох осіб (відказоодержувачів або легатарієв).

Чинне цивільне законодавство України не містить поняття «легат», яке використовується лише у науковій літературі та на практиці.

Легати були відомі вже законам XII таблиць: «*uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita jus esto*». Легатом визнавалася розпорядження про видачу спадкоємцем за заповітом відомої суми чи речей особам, визначеним у заповіті, або про виконання певних дій на користь третіх осіб. У цивільному праві Стародавнього Риму легати могли встановлюватися лише у заповіті та покладалися на зазначеного у ньому спадкоємця. На спадкоємців за законом легат не поширювався. До легатарія переходили лише права щодо спадкового майна та не покладалися обов'язки (сингулярне правонаступництво). Видача предмету відказу спадкоємцями відбувалася за умови повного попереднього покриття боргів спадкодавця.

Легати встановлювалися лише у визначених формах: 1) *Legatum per vindicationem*, який встановлювався словами «*do, lego*». Така форма легату використовувалася з метою передачі легатарію права власності на річ, яке виникало у нього у момент прийняття спадщини спадкоємцем. Легатарій мав право пред'явити до спадкоємця позов *rei vindicatio*;

2) *Legatum per damnationem*, який встановлювався словами: «*Heres meus Lucio Titio centum dare damnas esto*». Така форма поклала на спадкоємця обов'язок вчинити певні дії на користь легатарія. З метою захисту прав легатарія використовувався позов *ex testamento*;

3) *Legatum sinendi modo*: спадкоємець не мав права перешкоджати легатарію продовжувати користуватися спадковим майном або самостійно отримати те, що йому відказано за заповітом.

Зазначений формалізм легатів було усунено в період імперії у зв'язку з прийняттям *Senatusconsultum Neronianum* (I ст. н. е.) [1].

За римським приватним правом не можна було зобов'язати спадкоємця за заповітом передати все спадкове майно легатарію. У разі передачі всього майна заповідач мав призначити відказоодержувача своїм спадкоємцем у заповіті.

Відповідно до чинного цивільного законодавства України можливі випадки, коли зміст заповіту вичерпується встановленням заповідального відказу: «Зобов'язую мого спадкоємця А виконати такий-то обов'язок на користь Б».

Крім того, за сучасним цивільним правом України у заповіті може бути встановлений обов'язок спадкоємця передати все майно заповідача відказоодержувачеві. У такому випадку не можна вважати, що спадкоємець за заповітом позбавляється права на спадщину, оскільки на нього покладається обов'язок задовольнити вимоги кредиторів заповідача за рахунок спадкового майна. Майно, що залишиться після задоволення вимог кредиторів передається спадкоємцем заповідача відказоодержувачеві.

Відказоодержувачі не є спадкоємцями за заповітом. Вони мають право лише вимагати від спадкоємців виконання обов'язків, передбачених заповідальним відказом. До відказоодержувачів переходять визначені заповідальним відказом права, однак пропорційний цим правам перехід обов'язків спадкодавця не відбувається. Отже, відказоодержувач, як і за римським правом, є не універсальним, а сингулярним правонаступником заповідача.

Відказоодержувачами можуть бути особи, які входять до числа спадкоємців за законом, а також будь-які інші треті особи, які не знаходяться із заповідачем у сімейних, родинних відносинах. Відказоодержувачем може бути також особа, яка має право на обов'язкову частку у спадщині. Відповідно до ч. 2 ст. 1241 ЦК вартість заповідаль-

ного відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, зараховується до обов'язкової частки у спадщині.

Спадкоємці за заповітом не можуть бути відказоодержувачами, оскільки у такому випадку вони набували б подвійного статусу. Однак це не є логічним тому, що статус спадкоємця поглинає статус відказоодержувача.

Особами, на яких може бути покладено виконання заповідального відказу, можуть бути лише спадкоємці за заповітом. Разом з тим на спадкоємця за заповітом, який одночасно є спадкоємцем за законом, може бути покладено обов'язок виконати заповідальний відказ на користь інших спадкоємців за законом.

Однак заповідач не має права покласти заповідальний відказ на державу, державний орган, орган місцевого самоврядування чи громадську організацію, якщо вони навіть виступають спадкоємцями за заповітом [2].

У випадку, якщо всі спадкоємці за заповітом відмовляються від спадщини або вони позбавляються права на спадкування і спадщина переходить до спадкоємців за законом, заповідальний відказ втрачає чинність.

Предметом заповідального відказу можуть бути будь-які об'єкти цивільних прав: речі, майнові права, а також дії, роботи, послуги, що мають майновий характер. Зазначені об'єкти заповідального відказу можуть бути передані відповідно до умов відказу у власність відказоодержувача або на підставі іншого речового права.

Об'єкти, які передаються відказоодержувачеві, можуть входити або не входити до складу спадщини. Тому, заповідач може зобов'язати спадкоємця не тільки до передачі майна, але і до придбання для відказоодержувача будь-яких предметів та надання їх останньому. Однак, це не означає, що заповідач може зобов'язати спадкоємця передати відказоодержувачеві майно, що належить спадкоємцеві на момент відкриття спадщини, оскільки це суперечило б положенням ст. 1216, 1218, 1236, ч. 3 ст. 1238 ЦК.

Відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 1238 ЦК заповідальним відказом може передбачатися встановлення особистого сервіту (ст. 401, 402 ЦК) на користування житлом (*habitatio*) або іншим рухомим або нерухомим майном (*usus* чи *usufructus*). На спадкоємця за заповітом, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Положення ч. 2 ст. 1238 ЦК конкретизується у ст. 1246 ЦК, яка передбачає право спадкодавця встановити у заповіті сервітут щодо земельної ді-

лянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб.

Сервітут є речовим правом і виступає обмеженням (обтяженням) права власності. З цієї причини речове право відказоодержувача користува- тися житловим будинком, квартирою або іншим нерухомим майном підлягає державній реєстрації у встановленому законом порядку.

Відповідно до ч. 3 ст. 403 ЦК особа, яка користується сервітутом, зобов'язана вносити плату за користування майном, якщо заповітом не встановлено інше. Тому, в заповіті слід визначити чи є сервітут, встановлений у заповідальному відказі, відплатним, чи безвідплатним.

За сервітутом визнається «право слідування», тому право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігається у відказоодержувача у разі наступної зміни власника такого майна.

Відказоодержувач отримує лише право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, вказаним у заповідальному відказі, а тому не може розпорядитися ним – зазначене майно не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

Оскільки право користування майном, одержаним внаслідок заповідального відказу, є персоналізованим правом, то члени сім'ї відказоодержувача не отримують такого права одночасно з ним, якщо інше не передбачено самим заповітом. Водночас, право на проживання може бути надане одному або декільком відказоодержувачам, а також окремі сім'ї (ч. 2 ст. 1238 ЦК).

Спадкоємець, на якого покладений заповідальний відказ, зобов'язаний виконувати його лише у межах реальної вартості майна, що перейшло до нього у спадщину. Якщо при цьому спадщина була обтяжена боргами, то вони погашаються у першу чергу за рахунок спадкового майна, яке за умовами заповіту передане спадкоємцю, який має виконати обов'язок, передбачений заповідальним відказом. Після виплати боргів задовольняються інтереси осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Майно, яке залишається після виплати боргів та відрахування обов'язкової частки, передається відказоодержувачеві. Як ми бачимо це положення сприйнято у вітчизняному цивільному законодавстві з римського права.

Можливою є ситуація, коли обов'язок виконати заповідальний відказ покладається не на одного, а одразу на декількох спадкоємців. В такому разі відповідальність спадкоємців перед відказоодержувачем є дольовою, тобто кожен спадкоємець виконує умови відказу пропорційно до його частки у спадщині, якщо заповітом не передбачено інше.

Право відказоодержувача на отримання майна, передбаченого заповідальним відказом, виникає з часу відкриття спадщини. Однак, у разі невиконання спадкоємцем обов'язків з передачі майна чи виконання інших дій відказоодержувачеві, останній має право подати позов з вимогою примусового виконання зобов'язання лише після того, як спадкоємець прийме спадщину. До цього моменту право відказоодержувача ще не може вважатися порушеним і право на позов не виникає. Отже, право вимоги до спадкоємця щодо виконання заповідального відказу відказоодержувач отримує з часу відкриття спадщини, а право на позов для захисту цього права – з моменту відмови спадкоємця, який прийняв спадщину, обтяжену заповідальним відказом, виконати це розпорядження. Після відмови спадкоємця виконати заповідальний відказ відказоодержувач може подати позов до суду в межах загального трирічного строку позовної давності (ст. 257 ЦК).

Статтю 1239 ЦК передбачається лише один випадок, коли заповідальний відказ втрачає чинність: у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини. Можливості підпризначення відказоодержувача (тобто призначення нового відказоодержувача на випадок вибуття первісного) законом не передбачено.

Однак, таких випадків втрати заповідальним відказом чинності насправді є набагато більше,

ніж передбачено ст. 1239 ЦК. Так, зі змісту ст. 1271 ЦК слідує, що відказоодержувач може відмовитися від прийняття відказу. В такому випадку заповідальний відказ втрачає чинність. Якщо відказоодержувачами є декілька осіб, то відказ зберігає чинність, доки від нього не відмовиться останній з відказоодержувачів.

Встановлений у заповідальному відказі особистий сервітут на проживання у житловому будинку, квартирі або на користування іншим рухомим або нерухомим майном, вказаним у заповідальному відказі, втрачає чинність у разі: 1) поєднання в одній особі відказоодержувача і власника майна, обтяженого сервітутом; 2) відмови відказоодержувача від сервітуту; 3) спливу строку, на який було встановлено сервітут; 4) невикористання сервітуту протягом трьох років підряд; 5) смерті відказоодержувача. Також сервітут може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення (наявність житла для проживання у відказоодержувача на праві власності чи користування тощо). Відповідно, з припиненням сервітуту припиняється й заповідальний відказ.

Крім того, заповідальний відказ втрачає чинність, якщо всі спадкоємці за заповітом відмовляються від спадщини чи позбавлені права спадкування. Обов'язок виконати заповідальний відказ на спадкоємців за законом не переходить.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Перетерский И. С., Краснокутский В. А., Новицкий И. Б., Розенталь И. С., Флейшиц Е. А. Римское частное право. Учебник. — Москва: Юриспруденция, 1999.
2. Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право. — М.: Юр. лит. — 1955. — 264 с. — С.168-172.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання правової природи легату за римським приватним правом та особливості сприйняття цього інституту сучасним українським цивільним правом. Визначено спільні риси та відмінності у правовому регулюванні легатів за римським правом та цивільним правом України.

Ключові слова: заповідальний відказ (легат), заповіт, особистий сервітут.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы правовой природы легата по римскому праву и особенности рецепции этого института современным гражданским правом Украины. Определены общие черты и различия в правовом регулировании легатов по римскому праву и гражданскому праву Украины.

Ключевые слова: завещательный отказ (легат), завещание, личный сервитут.

SUMMARY

The article examines the legal nature of the testamentary gift (legatum) in Roman law and reception of this institute in contemporary civil law of Ukraine. Identified similarities and differences in the legal regulation of the legatum in Roman law and civil law of Ukraine.

Key words: testamentary gift (legatum), will, personal servitude (servitutes personarum).